

1- Γενικές γλωσσικές αρχές

Ο σκοπός τούτου του πρώτου κεφαλαίου είναι τριπλός: 1) Να δοθούν οι απαραίτητες γενικές γνώσεις που θα χρησιμεύουν σάν πλαίσιο για την κατανόηση της υπόλοιπης παρουσίασης. 2) Να συσχετιστούν οι γενικές αρχές της νεότερης γλωσσολογίας προς τα νεοελληνικά δεδομένα. 3) Να επισημανθούν παρανοήσεις και προκαταλήψεις σχετικά με τη γλώσσα που έχει συνήθως ο μέσος αναγνώστης. Εξαιτίας της καθαρευουσιάνικης παράδοσης, τέτοιες προκαταλήψεις είναι στην Ελλάδα πιο πολυάριθμες και πιο έντονες από ότι σε άλλες χώρες.

Σε τούτο το κεφάλαιο δεν επιδιώκεται εξειδικευμένη παρουσίαση για τα διάφορα θέματα, αλλά η προσφορά γενικής κατατόπισης. Εφόσον ο πρώτος τόμος του έργου αναφέρεται ειδικά στη φωνητική και στη φωνολογία, η παρουσίαση των δύο αυτών γλωσσικών τομέων στο πρώτο κεφάλαιο είναι περιληπτική. Στα υπόλοιπα κεφάλαια του βιβλίου γίνεται αναφορά στο πρώτο, σ' αυτό όμως δε γίνονται αναφορές στα άλλα. Εδώ οι παραπομπές περιορίζονται ανάμεσα στα διάφορα τμήματά του ίδιου κεφαλαίου.

1-1 Τί είναι γλώσσα

"La langue est un système où tout se tient" ('η γλώσσα αποτελεί σύστημα όπου όλα είναι δεμένα μεταξύ-τους')

Antoine Meillet

1-1.1 Προσπάθεια καθαρισμού της γλώσσας

Για τη γλώσσα υπάρχουν διάφοροι ορισμοί, ανάλογα με τη φιλοσοφική και επιστημονική τοποθέτηση του ερευνητή. Όσο πιο βραχυλογικός ο ορισμός, τόσο πιο "ανώδυνος" παρουσιάζεται, επειδή δεν αφήνει να φανεί κάποια επιστημονική τοποθέτηση. Αντίθετα, ένας εκτενέστερος ορισμός επιτρέπει να φανεί η αποδοχή των αρχών μιάς συγκεκριμένης επιστημονικής σχολής. Ορισμοί της δεκαετίας του '40 και του '50 αφήνουν να φανεί η γενικότερη εμπειριοκρατική τάση της εποχής, νεότεροι ορισμοί συνήθως καθρεφτίζουν τη νοοκρατική τοποθέτηση που επικρατεί σήμερα.

Ένας σύντομος ορισμός όπως ο ακόλουθος: "Γλώσσα είναι ένα σύστημα φωνητικών σύμβολων που χρησιμεύουν στην επικοινωνία", είναι σωστός από την άποψη ότι καθώς είναι αρκετά γενικός, δέ δίνει λαβή σε πολλές αντιρρήσεις. Ακριβώς όμως το γεγονός ότι δέ δίνει τη δυνατότητα να τον αντικρούσουμε, και επομένως να κρίνουμε αν θα τον δεχτούμε, θα τον τροποποιήσουμε, ή θα τον απορρίψουμε, μειώνει την επιστημονική χρησιμότητά-του. Πάντως και μέσα στη γενικότητά-του ο ορισμός αυτός προϋποθέτει την αποδοχή τεσσάρων αρχών: η γλώσσα πραγματώνεται με τη φωνή (δηλαδή έχει προφορά), οι ήχοι ή μάλλον οι φθόγγοι που παράγονται δέ σημαίνουν τίποτα οι ίδιοι αλλά συμβολίζουν κάτι άλλο (επομένως ένα βογγητό ή ένα γουργούρισμα ικανοποίησης, που εκφράζουν άμεσα το σχετικό αίσθημα, δέ θεωρούνται μέρος της γλώσσας), οι φθόγγοι που αρθρώνουμε δέν είναι ανεξάρτητοι ο ένας από τον άλλον αλλά αποτελούν σύστημα, και σκοπός της γλώσσας είναι η επικοινωνία.

Σήμερα μπορεί να συναντήσει κανείς μέσου μεγέθους ορισμούς όπως ο ακόλουθος: "Γλώσσα είναι ένα σύστημα αυθαίρετων φωνητικών σύμβολων που χρησιμεύει για ανθρώπινη επικοινωνία". Σε τέτοιον ορισμό ξαναβρίσκονται οι προηγούμενες βασικές αρχές, καθορίζονται όμως και άλλες. Δεχόμαστε ότι η προφορά είναι πρωταρχικό στοιχείο της γλώσσας, και γλώσσα χωρίς προφορά δέν υπάρχει. Η αποδοχή αυτή ανατρέπει προκαταλήψεις αιώνων, που έβλεπαν τη γραφή σαν το πρωταρχικό στοιχείο. Πραγματικά, πρώτα μαθαίνει ο άνθρωπος να μιλάει και ύστερα να γράφει, αν τυχόν προχωρήσει ποτέ σ' αυτό

το στάδιο. Σχετικά με τη διαπίστωση αυτή έχουν παρατηρηθεί σ'ολόκληρο τον κόσμο ελάχιστες εξαιρέσεις παιδιών που μπορούσαν να διαβάζουν, ενώ δεν είχαν αρχίσει ακόμη να μιλάνε.

Με την αποδοχή αυτής της αρχής αποκλείουμε από το αντικείμενό-μας άλλα συστήματα επικοινωνίας, όπως τις διάφορες γλώσσες των κωφάλαλων, τα σήματα της τροχαίας, τους μορφασμούς, ή τα νοήματα.

Σημ.: Πρέπει όμως να υποδειχτεί ότι παρόλο που προσπαθούμε να αποκλείσουμε από τον καθορισμό της γλώσσας όλα τα παραπάνω στοιχεία, ο δάσκαλος ξένων γλωσσών πρέπει να μπορεί να διδάξει τα κυριότερα παραγλωσσικά σημάδια, γιατί αυτά βοηθάνε στην κατανόηση του μηνύματος, διαφέρουν όμως από χώρα σε χώρα, ακόμη και ανάμεσα σε διάφορες κοινωνικές τάξεις της ίδιας χώρας, και είναι δυνατό να προκαλέσουν παρανόηση στον απροϊδέαστο επισκέπτη. Δέν έχει παρα να σκεφτεί κανείς πώς κουνάνε το κεφάλι για να δηλώσουν άρνηση ή κατάφαση οι Δυτικοευρωπαίοι, οι Βούλγαροι, και οι Έλληνες.

Επίσης καθορίζουμε ότι οι φθόγγοι που προφέρουμε είναι σύμβολα, έχει όμως προστεθεί η άποψη ότι τα σύμβολα είναι αυθαίρετα. Πραγματικά, το h και το p ή το s και το a δέ χρησιμοποιούνται επειδή σημαίνουν κάτι τα ίδια, αλλά επειδή με τις τυχόν ομοιότητες ή διαφορές-τους παίζουν ένα ρόλο μέσα στο σύστημα, και ο ρόλος-τους είναι να συνδυάζονται για να αποτελέσουν λέξεις.

Αλλά και τα αποτελέσματα των συνδυασμών, οι λέξεις, είναι αυθαίρετα σύμβολα, κάτι όμως που δέ σαφηνίζεται στον παραπάνω ορισμό. Οι λέξεις: 'τραπέζι, τράπεζα, mensa, table, Tisch, table, tavola' (αντίστοιχα στα νέα ελληνικά, στα αρχαία ελληνικά, στα λατινικά, αγγλικά, γερμανικά, γαλλικά, ιταλικά) ανταποκρίνονται σε κάποια έννοια, όχι επειδή υπάρχει υποχρεωτική σχέση ανάμεσα στη συγκεκριμένη προφορά αυτών των λέξεων και της έννοιας που αντιπροσωπεύουν, αλλά επειδή υπάρχει σιωπηρή "συμφωνία" των ομιλητών να τις ερμηνεύσουν έτσι, η επιλογή όμως είναι "αυθαίρετη". Αν αυτή η υπόθεση δέν ήταν σωστή, θα περιμέναμε όλες οι γλώσσες να έχουν τις ίδιες λέξεις για τις ίδιες σημασίες, και όχι π.χ. το 'τραπέζι' να λέγεται διαφορετικά στην κάθε μία· οπότε δέ θα χρειαζότανε να μαθαίνει κανείς ξένες γλώσσες. Επίσης αν η υπόθεση δέν ήταν σωστή, δέ θα δικαιολογιόταν η εξέλιξη των γλωσσών μέσα στο χρόνο (στο παράδειγμα, η αλλαγή από αρχαίο ελληνικό 'τράπεζα' σε νεότερο 'τραπέζι'). Ξέρουμε όμως ότι τόσο η φωνητική μορφή των λέξεων, όσο και η σημασία-τους αλλάζει συνεχώς.

Κιόλας ο Άριστοτέλης, αντικρούοντας αντίθετη άποψη του Πλάτωνα, είχε καθορίσει ότι οι λέξεις δέν υπάρχουν "φύσει", αλλά "κατα συνθήκην". Δηλαδή δέν είναι από τη φύση-τους πλασμένες να δηλώνουν αυτό που δηλώνουν, αλλά επειδή έτσι συμφώνησαν οι ομιλητές. Η "συμφωνία", η "σύμβαση" των ομιλητών ασφαλώς δέν είναι διατυπωμένη ρητά με κάποιο επίσημο συμβόλαιο, όπως άλλωστε συμβαίνει με κάθε είδους κοινωνική "συμφωνία".

Σε νεότερη εποχή οι αρχές αυτές διατυπώθηκαν με διαφορετική οπτική γωνία από τον Ελβετό γλωσσολόγο Ferdinand de Saussure (1904), που καθόρισε ότι το γλωσσικό σημείο είναι αυθαίρετο (η θεωρητική αρχή του "arbitraire du signe"). Σάν "σημείο" εννοείται η σχέση προφοράς και σημασίας. Η φωνητική μορφή (η προφορά) μιάς λέξης είναι το σημαίνον, η σημασία εί-

ναι το σημαινόμενο (γαλλ. signifiant - signifié). Για παράδειγμα, η έννοια εκείνου του ζώου που το καθαλικεύουμε αντιστοιχεί στα ελληνικά στη φωνητική μορφή [άιογο] — και στα γαλλικά αντιστοιχεί στη φωνητική μορφή [ʒəval] (όπως δηλαδή προφέρεται η λέξη που γράφεται: 'cheval'), στα λατινικά στη λέξη 'equus' (προφορά [ekʷus])¹ για το συμβολισμό της προφοράς δές παρακάτω 3.2). Αυτή ακριβώς η σχέση έννοιας και φωνητικής μορφής ("ακουστικής εικόνας" κατα την ορολογία του Saussure) είναι αυθαίρετη: δέν προφέρουμε τη συγκεκριμένη λέξη μ' αυτό τον τρόπο, επειδή η σημασία της επιβάλλει τέτοια και όχι άλλη προφορά. Πρέπει να σημειωθεί ότι η αρχή του Saussure σχετικά με το γλωσσικό "σημείο" δέν ενδιαφέρεται να ελέγξει τις τυχόν σχέσεις ανάμεσα στα ίδια τα πράγματα και τις έννοιες, δηλαδή δέν προχωρεί σε πραγματολογική έρευνα, έναν τομέα που άρχισε να αναπτύσσεται τις τελευταίες δεκαετίες.

Σημ.: Με τον όρο "σημείο" μεταφράστηκε στην καθαρεύουσα ο γαλλικός όρος 's'igne', για αυτό και δέ φαίνεται εύκολα πιά ιδέα βρύσκεται απο πίσω. Πρόκειται στην πραγματικότητα γι' αυτό που θα λέγαμε στη δημοτική 'σημάδι', που η ύπαρξή-του δύνει πληροφορία για κάτι άλλο.

Μερική αντίρρηση στην παραπάνω άποψη μπορεί να προκαλέσει η μελέτη ηχομιμητικών λέξεων, όπως: 'κράκ, μπουμπουνητό, γάβ, γαβγίζει', που δείχνουν να καθρεφτίζουν άμεσα μιά εξωτερική πραγματικότητα και την ιδέα που έχουμε γι' αυτή. Τέτοιες λέξεις πολλές φορές μοιάζουν ανάμεσα σε διάφορες γλώσσες. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι οι ηχομιμητικές λέξεις είναι ελάχιστες, και επιπλέον ότι τελικά προσαρμόζονται στο φωνολογικό σύστημα, στην προφορά, της κάθε γλώσσας.

Ο σκύλος υκοτίθεται ότι κάνει 'γάβ γάβ' στα νέα ελληνικά, 'μπαού' ή 'ύως 'μπάου' στα αρχαία ελληνικά (το βλέπουμε γραμμένο: <βαύ>), 'bow wow' στα αγγλικά, 'wau wau' στα γερμανικά, 'waf waf' στα γαλλικά, 'bau bau' στα ιταλικά, 'kaf kaf' στα ρώσικα, 'haf haf' στα τούρκικα. Παρόλη την ομοιότητα είναι προφανές ότι η φωνή του ζώου έχει προσαρμοστεί περισσότερο ή λιγότερο στην προφορά της κάθε γλώσσας. Στα νέα ελληνικά, όπου δέν υπάρχει ημίφωνο w όπως υπάρχει στα αγγλικά και στα γαλλικά ή όπως υπήρχε στα αρχαία ελληνικά, δέν είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί τέτοιος φθόγγος για την απόδοση της φωνής του σκύλου, στα ρώσικα ή στα τούρκικα, όπου δέν υπάρχει ηχηρό σύμφωνο γ, χρησιμοποιείται στη θέση-του άηχο σύμφωνο. Στα γερμανικά, όπου δέ μπορεί να σταθεί ημίφωνο σε αρχή λέξης, όπως μπορεί στα αγγλικά ή στα γαλλικά, αναγκαστικά χρησιμοποιείται σ' αυτή τη θέση ένα συγενικό σύμφωνο. Επιπλέον η απόδοση της φωνής του ζώου αλλάζει ανάλογα με την ιστορική εξέλιξη της γλώσσας. Είναι πιθανό ότι σε παλιότερη εποχή στα ελληνικά, παράλληλα με το 'μπαού' χρησιμοποιόταν και η παρόμοια ηχομιμητική λέξη 'γκάου'. Με την αλλαγή της προφοράς της ελληνικής γλώσσας το σύμφωνο γk έγινε γ και η δίφθογγος αυ έγινε αβ, με αποτέλεσμα καλύτερο 'γκάου' σήμερα να προφέρεται 'γάβ'. Είναι βέβαια πολύ πιθανό να εξελίχτηκε η φωνή των σκύλων, επομένως η σημερινή απόδοσή-της οφείλεται σε εξέλιξη της προφοράς της ελληνικής γλώσσας: άρα η σημερινή απόδοση δέν είναι τέτοια επειδή απο τη φύση-της ανταποκρίνεται είτε άμεσα στα εξωτερικά δεδομένα είτε στην έννοια που σχηματίσαμε γι' αυτά (άλλωστε, άν το καλοσκεφτεί κανείς, η νεοελληνική απόδοση δέ μοιάζει πιά πάρα πολύ με τη φωνή του σκύλου).